

<https://helda.helsinki.fi>

Suurvalta-ajan valloitetut alueet suomalaisessa ja ruotsalaisessa historiantutkimuksessa

Norring, Petteri

2020-06

Norring , P 2020 , ' Suurvalta-ajan valloitetut alueet suomalaisessa ja ruotsalaisessa historiantutkimuksessa ' , Historiallinen Aikakauskirja , Vuosikerta. 118 , Nro 2 , Sivut 178-190 .

<http://hdl.handle.net/10138/330472>

unspecified

acceptedVersion

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository.

This is an electronic reprint of the original article.

This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.

Please cite the original version.

03 Petteri Norring

02 Suurvalta-ajan valloitetut alueet suomalaisessa ja ruotsalaisessa historian tutkimuksessa

07 Tutkin artikkelissani suomalaisen ja ruotsalaisen historian tutkimuksen historiaa

tarkastelemalla historian tutkijoiden käsityksiä Ruotsin suurvalta-ajan (1611–1721)

voittomaista. Tutkimuksessani keskityn Ruotsin eteläisten maakuntien, erityisesti Skoonen, Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan sekä Viron ja Liivinmaan alueisiin. Artikkelissani kysyn, miten tutkimus on muuttunut 1800-luvun lopulta 2000-luvulle, ja mitkä tekijät erottavat ja yhdistävät suomalaisia ja ruotsalaisia käsityksiä. Lisäksi selvitän, mikä on provinssien asema kansallisissa suurissa kertomuksissa. Voittomaiden tutkimuksen vertailu on perusteltua, koska pelaamalla naapurivaltioiden historiakulttuureja tosiinsa saadaan tietoa historiallisesta itseymmärryksestämme.

08 Tutkimusmateriaaliksi olen valinnut joukon oppihistoriallisesti tärkeitä ruotsalaisia ja suomalaisia tutkimuksia, joista vanhimmat ovat peräisin 1800-luvun lopulta ja uusimmat tältä vuosituhannelta. Soveltuvien osin liitän mukaan myös virolaisten ja tanskalaisten tutkijoiden näkemyksiä. Aineistoni sisältää vain osan suurvalta-ajan tutkimuksesta, mutta sen avulla voi muodostaa kuvan niistä muutoksista, joita tutkimuksessa tapahtui ”pitkän 1900-luvun” aikana. Samalla on mahdollista vertailla suomalaisen ja ruotsalaisen historian tutkimuksen yleisempiä piirteitä. Tutkimuskysymykseni vaativat tuekseen vertailevaa menetelmää ja teoreettista viitekehystä, joka selittää historian tutkijoiden käsitysten historiakulttuurisen merkityksen. Etsin eroja ja yhtäläisyyksiä historian käsitysten ja kahden kansallisesti ja yllirajaisesti muovautuneen tutkimusyhteisön ja -perinteen välillä.¹ Tulkiten havaintojani historiakulttuuria sekä menneisyyden poliittista merkitystä käsittelevän tutkimuksen avulla. Viitekehyksenä toimivat Jörn Rüsenin teoretisoinnit, joissa hän tarkastelee yhteisön historiatietoisuuden rakentumista.²

¹ Heinz-Gerhard Haupt & Jürgen Kocka, Comparison and beyond. Traditions, Scope and Perspective of Comparative History. Teoksessa Heinz-Gerhard Haupt & Jürgen Kocka (toim.) *Comparative and Transnational History. Central European Approaches and New Perspectives*. Berghahn 2009, 3–5; Pauli Kettunen, The Power of International Comparison. A Perspective on the Making and Challenging of the Nordic Welfare State. Teoksessa Niels Finn Christiansen et al. (toim.) *The Nordic Model of Welfare. A Historical Reappraisal*. Museum Tusculanum Press 2006, 32–33.

² Jörn Rüsen, Historical Consciousness. Narrative Structure, Moral Function and Ontogenetic Development. Teoksessa Peter Seixas (toim.) *Theorizing Historical Consciousness*. University of Toronto Press 2004, 63–85; Jörn Rüsen, Some Theoretical Approaches to Intercultural Comparative Historiography. *History and Theory* 35 (1996), 9; Jörn Rüsen, Tradition. A principle of historical sense-generation. *History and Theory* 51 (2012), 47–57.

Tarkastelen historiantutkijoiden roolia prosessissa, jossa tieto menneisyydestä muutetaan nykyisyyden kannalta merkittäväksi historiaksi ja osaksi yhteisön historiatietoisuutta.³ Prosessi ei ole yksisuuntainen, sillä historiatietoisuus vaikuttaa paikallisiin, kansallisiin ja kansainvälisiin tutkimusyhteisöihin, kysymyksenasetteluihin ja esikriittisiin käsityksiin historiantutkimuksesta. Esikriittiset käsitykset ovat muita kuin tietoteoreettisia arvoja, periaatteita ja sääntöjä ja ne vaikuttavat tutkijoiden kokonaistulkintoihin historiasta. Kyse on yhteisön käsityksistä oikeaksi mielletyn historiallisen esityksen ominaispiirteistä.⁴ Näiden raamien sisällä historiallinen tieto pitää yhteisöä koossa ja antaa järjellisen oikeutuksen poliittiselle yhteisölle ja sosiaalisille järjestymisperiaatteille.⁵

Pohjoismaissa merkittäviä historiakulttuurin teemoja ovat olleet talonpoikainen maanomistusrakenne, luterilainen kirkko ja käsitys valtion kyvystä puolustaa yleistä hyvinvointia hillitsemällä vallan ja vaurauden kasautumista vain tietylle yhteiskuntaryhmälle.⁶ Teemat ovat nousseet esiin myös suurvalta-aikaa käsittelevässä tutkimuksessa. Paikoitellen ne ovat jopa korostuneet, koska kohdealueiden historiat eivät ole pelkästään Suomen ja Ruotsin historiaa, vaan ne sekoittuvat rajaseutuina Tanskan, Viron, Latvian ja Venäjän historiaan ja nykyisyyteen. Historiatietoisuuteen liittyvien teemojen lisäksi artikkelini pohtii rajaseutujen historiakulttuurista merkitystä.⁷

09 Muuttuva suurvalta-ajan tutkimus

³ Anna Green & Kathleen Troup, *The Houses of History. A Critical Reader in history and theory*. 2nd edition. Manchester University Press 2016, 344–345; Rüsen 2004, 63–85.

⁴ Frank R. Ankersmit, Narrative and Interpretation. Teoksessa Aviezer Tucker (toim.) *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Blackwell Companions to Philosophy 41. Wiley Blackwell 2011, 206–207; Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in the Nineteenth-Century Europe*. John Hopkins University Press 1973; Jouni-Matti Kuukkanen, Narrativistinen ja jälki-narrativistinen historiografian filosofia. Teoksessa Kari Väyrynen & Jarmo Pulkkinen (toim.) *Historian teoria. Lingvistikisestä käänteestä mahdolliseen historiaan*. Vastapaino 2016, 50–84; Paul Ricoeur, *Memory, History, Forgetting*. The University of Chicago Press 2004, 235–236.

⁵ Rüsen 2012, 47–57; Vrt. Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen, Kansallinen historiakulttuuri – näkökulmia yksinäisyyden purkamiseen. Teoksessa Marja Jalava, Tiina Kinnunen & Irma Sulkunen (toim.) *Kirjoitettu kansakunta. Sukupuoli, uskonto ja kansallinen historia 1900-luvun alkupuolen suomalaisessa tietokirjallisuudessa*. Historiallinen arkisto 136. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2013, 9–13; Rüsen 1996, 9; Henrik Åström Elmersjö, Establishing an Ideologically Coherent History, *Scandinavian Journal of History* 42 (2017), 193–200.

⁶ Erik Allardt, A Political Sociology of the Nordic Countries. *European Review* 8 (2000), 129–141; Bo Stråth & Øystein Sørensen, Introduction. The Cultural Construction of Norden. Teoksessa Bo Stråth & Øystein Sørensen (toim.) *The Cultural Construction of Norden*. Scandinavian University Press 1997, 7, 10–14, 17–18; Pauli Kettunen, Yhteiskunta. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria*. Vastapaino 2003, 167–174.

⁷ Tibor Frank & Frank Hadler, Nations, Borders and the Historical Profession. On the Complexity of Historiographical Overlaps in Europe. Teoksessa Tibor Frank & Frank Hadler (toim.) *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. Writing The Nation series. Palgrave MacMillan 2011.

07 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa suurvalta-ajan historiakulttuuri kumpusi valtion mahtavuudesta ja kuninkaista sen arkkitehteina. Varsinkin Ruotsin historia näyttäytyi Vaasa-suvun historiana, jonka käännteissä kansalliset ja aristokraattiset teemat nivoutuivat yhteen.⁸ Suurvalta-aika rytmittyi suurmiesten hallintokausina.⁹ Kansallinen retoriikka teki valtakunnan, valtion ja kansakunnan käsitteistä synonyymeja, mikä yksinkertaisti käsityksiä menneisyydestä.¹⁰

081940-luvulla alkoi kausi, jolloin julkaistiin useampi merkittävä tutkimus suurvalta-ajasta. Niissä aikakautta käsiteltiin Ruotsin ja Tanskan historioiden käännekohtana.¹¹ Skoonen ”ruotsalaistaminen” rakensi kulttuurisia eroja kahden kansallisvaltion välille. Kansallisen suvereniteetin ja eronteon vaatimus sitoivat tutkimukset sotien jälkeiseen aikaan, jolloin Eurooppa parsi itseään kokoon uusien etupiirien ja valtiollisten rajojen pohjalta.¹² Vaikka myöhemmin tämän sukupolven kansallisen retoriikan vaikutusta tutkimusasetelmiin ja johtopäätöksiin on kritisoitu, on sen ansiona pidetty suurvalta-aikaa koskevan empiirisen peruskuvan tarkentamista.¹³

Kansallisen historian julkilausuttu merkitys vaimeni 1960-luvulla ja näkökulmat avartuivat. Kansalliset, poliittisen ylätasen tutkimuskohteet saivat rinnalleen muita ilmiöitä, joista yksi oli ruotsalaisen kansankodin historiallisten juurien selvittäminen.¹⁴ Ruotsin historia muuttui valtionmuodostuksen kansainvälisen ilmiön tutkimiseksi ja kansallisvaltio historialliseksi

⁸ Peter Aronsson, The professional historian and the audience in Swedish history writing. Teoksessa Frank Meyer & Jan Eivind Myhre (toim.) *Nordic Historiography in the 20th Century*. Tid og Tanke 5. Department of History University of Oslo 2000, 331–348.

⁹ Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Nordic Academic Press 2001, 120–122. Vertaa *Historisk Tidskrift* 38 (1918); *Historisk Tidskrift* 52 (1932); Ulla Koskinen & Piia Einonen, Hallinnon sankarilliset yksilöt ja kasvoton koneisto. Teoksessa Petri Karonen & Antti Räihä (toim.) *Kansallisten instituutioiden muotoutuminen. Suomalainen historiakuva Oma Maa -kirjasarjassa 1900–1960*. Historiallisia tutkimuksia 267. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2014, 123–131.

¹⁰ Torbjörn Eng, *Det svenska väldet. Ett konglomerat av uttrycksformer och begrepp från Vasa till Bernadotte*. Studia Historica Upsaliensia 201. Uppsala universitet 2001, 30.

¹¹ Jerker Rosén, Statsledning och provinspolitik under Sveriges stormaktstid. En författningshistorisk skiss. *Scandia* 17 (1946), 224–270; Jerker Rosén, *Hur Skåne blev svenskt*. Det levande förflutna. Svenska historiska föreningens folkskrifter 3. 1943; Jerker Rosén, *Skånska privilegie- och reduktionsfrågor 1658–1686*. Skrifter utg. Av Kungliga humanistiska vetenskapssamfundet i Lund 38. Lund 1944; Jörgen Weibull, *Tionden i Skåne under senare delen av 1600-talet*. Skrifter utgivna av Fahlbeckska stiftelsen 38. Lund 1952; Alf Åberg, *Indelningen av rytteriet i Skåne åren 1658–1700. Försvenskningsproblemet i belysning av det militära organisationsarbetet*. Lund 1947.

¹² Zander 2001, 317.

¹³ Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge 1669–70*. Studia Historica Lundensia. Lunds Universitet 2002, 22–32.

¹⁴ Aronsson 2000; Cecilia Trenter, National History in Swedish Historiography 1960–1990. Teoksessa Meyer & Myhre 2000.

konstruktioksi.¹⁵ Hallintohistoria pohjasi vielä 1900-luvun puolivälissä Ruotsin kansallisvaltiollistumiseen, mutta 1960-luvun lopulta alkaen keskustelu muuttui teoreettisemmaksi.¹⁶ Vuosisadan lopulla suurvalta-aika muovautui kansallisesta ylijärjestykseksi ilmiöksi esimerkiksi Harald Gustafssonin, Torbjörn Engin ja tanskalaisen Hanne Sandersin tutkimuksissa.¹⁷ Gustafssonin tutkimukset nostivat esiin konglomeraattivaltion käsitteen, jonka avulla Ruotsin valtion historiaa saattoi tutkia ilman turvautumista kansallisvaltion käsitteeseen.¹⁸

Ruotsin suurvalta-ajan sodat ovat johtaneet elinvoimaiseen sotahistorialliseen tutkimusperinteeseen.¹⁹ Tapahtumahistorian selvittämisen lisäksi sotien vaatimista inhimillisistä ja materiaalisista resursseista on avautunut näkymä valtionmuodostuksen historiaan. Mahti- ja verovaltion tutkimusperinne onkin ollut yksi tutkimusta hallitsevista teemoista, joka on saanut historiakulttuurisen merkityksensä keskustelussa valtionhallinnon tehokkuudesta.²¹ 1980-luvulla Eva Österbergin vuorovaikutusta painottaneen otteen myötä kruunun ja säätyjen väliset valtasuhteet sekä keskusvallan ja paikallishallinnon vuorovaikutus nousivat tutkimusteemoina esiin.²² Sen seurauksena mahtivaltion vallankäyttö käsitettiin aikaisempaa monimuotoisemmaksi ilmiöksi. Kielteiseksi koettujen valtamekanismien sijaan pohjoismaisen yhteiskunnan poliittinen vapaus ja kansanvaltaisuus korostuivat. Käsitys yksisuuntaisesta vallankäytöstä murentui. Vaikka rahvaan ja kruunun välillä oli 1600-luvulla

¹⁵ Ragnar Björk, Swedish Baltic Empire in Modern Swedish Historiography. Teoksessa Frank Hadler & Mathias Mesenhäll (toim.) *Lost Greatness and Past Oppression in East Central Europe. Representations of the Imperial Experience in Historiography since 1918*. Geschichtswissenschaft und Geschichtskultur im 20. Jahrhundert bd. 8. Akademische Verlagsanstalt 2007, 46.

¹⁶ Rolf Torstendahl, Professionalization and deprofessionalization among Swedish historians. Teoksessa Meyer & Myhre 2000, 164–183.

¹⁷ Eng 2000; Hanne Sanders, *Efter Roskildefreden 1658. Skånelandskapen och Sverige i krig och fred*. Makadam 2008; Harald Gustafsson & Hanne Sanders (toim.) *Vid gränsen. integration och identitet i det förnationella Norden*. Centrum för Danmarksstudier 10. Makadam 2006; Harald Gustafsson, Den gamla staten på nya äventyr. Synpunkter på nyare statsbildningsforskning. *Scandia* 72 (2006).

¹⁸ Harald Gustafsson, The Conglomerate State. A Perspective on State Formation in Early Modern Europe. *Scandinavian Journal of History* 23 (1998), 189–213; Harald Gustafsson, De överlappande pusslen. Om partikularistiska och multietniska konglomeratstater i det tidigmoderna Europa. Teoksessa Max Engman & Nils Erik Villstrand *Maktens Mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 715. Svenska Litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis 2008, 63–65.

¹⁹ Björk 2007.

²¹ Nils Erik Villstrand, Monolog eller dialog. Den tidigmoderna svenska staten i möte med sina undersåtar. *Historisk Tidskrift för Finland* 102 (2017), 465–471.

²² Eva Österberg, Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige. Konflikt – kompromiss – politisk kultur. *Scandia* 55 (1989), 73–95; Villstrand 2017, 465–468.

rakenteellinen ja hierarkkinen valta-asetelma, perintö- ja kruununtalonpojilla oli keskusteluyhteys virkamiehiin.²³

Suurvalta-ajan tutkimus muuttui Ruotsissa 1980-luvun kuluessa sosiaalishistoriallisemmaksi, jolloin talonpoikaisnäkökulma alkoi määrittää agraariyhteiskuntaa entistä leimallisemmin. Mentaliteetit, sosiaalishistoriallinen matala katse ja paikallisyhteisöjen kollektiiviset identiteetit olivat näkökulmia, joilla tutkijat purkivat kansallisia myyttejä sosiaalisen konstruktionismin hengessä.²⁴ Aristokraattinen historiankäsitelmä muuttui demokraattisemmaksi ja kuva aristokratiasta hienosyisemmäksi.²⁵ Kansallisten normien sijaan tutkijat painottivat monenkirjavia identiteettejä ja limittyviä valta- ja lojaalisuusverkostoja.²⁶

Suomessa valtakunnan ylätasoon poliittista historiaa tutkittiin erityisesti kansallisen ja paikallisen viitekehyksen ja yhteiskuntahistoriallisen perinteen avulla, sillä agraariyhteiskunta talonpoikineen ja verotushistoriallisine ilmiöineen oli pitkään merkittävä tutkimuskohde.²⁷ Näin valtionhallinto ja siihen liittyvät kruunun ja aateliston suhteet löysivät paikkansa kiertoteitse suomalaisten tutkijoiden tutkimuksissa. Kyse oli suurvalta-aikana kasvaneesta aatelin maanomistuksesta ja sen aiheuttamista seurauksista suomalaisille talonpojille. Aatelisten maanherrojen feodaaliseksi mielletty valta kasvoi, mikä koettiin uhkaksi talonpoikaissäädylle.²⁸

Suurvalta-aika muutti valtion rajoja ja eri osien suhdetta toisiinsa, mikä näkyi osaltaan tutkimuksessa rajaseutujen korostuneena merkityksenä. Näin suomalaisten sotilaiden ja itärajalla käytyjen sotien historia muotoutui suomalaisten tutkijoiden edistämäksi tutkimusalaksi.²⁹ Skoonea suomalaiset eivät pääsääntöisesti tutkineet, mutta Baltiaa sitäkin enemmän. Muun muassa Stolbovan rauhaa ja rajanmuodostusta tutkinut Arvi Korhonen levitti

²³ Antti Kujala, *The Crown, the Nobility, and the Peasants 1630–1713. Tax, rent and relations of power*. Studia Historica 69. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003, 20.

²⁴ Aronsson 2000, 342–345; Henrik Meinander, Sharp trends, soft turnings. Remarks on Finnish historical research in the twentieth century. Teoksessa Meyer & Myhre 2000, 232.

²⁵ Frank Meyer, Social Structure, State Building and the Fields of History in Scandinavia. A Personal and Comparative View. Teoksessa Meyer & Myhre 2000, 34–38.

²⁶ Stig Alenäs et al., När Östdanmark blev Sydsverige. Teoksessa Gustafsson & Sanders 2006, 154–156.

²⁷ Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaisen historiankirjoitukseen*. Käsikirjoja 17:1. Suomen historiallinen seura 1996, 69; Petteri Norring, *Eli F. Heckscher, Eino Jutikkala ja pohjoismainen yhteiskuntahistoria*. Helsingin yliopisto 2018, 326–327; Ann-Catrin Östman, *Från eländighet till manligt medborgarskap. Bonden i det tidiga 1900-talets finländska historieskrivningen*. *Historisk Tidskrift* 126 (2006), 749–752.

²⁸ Petteri Suominen, *Suomalaisen historiantutkimuksen käsitykset feodalismista ja talonpoikien vapaudesta Ruotsin valtakunnassa 1600-luvulla*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2010.

²⁹ Jussi T. Lappalainen, *Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656–1658 Suomen suunnalla. Räikkä, häikkä ja ruptuuri*. Studia Historica Jyväskylän X. Jyväskylän yliopisto 1972.

Historiallisen Aikakauskirjan välityksellä tietoa Viron historian tutkimustehtävistä ja uusista tutkimusaineistoista. Toisen maailmansodan jälkeen Vilho Niitemaa ja tällä vuosituhannella muun muassa Kari ja Ülle Tarkiainen ja Seppo Zetterberg julkaisivat laajat teokset aiheesta.³⁰ Itämeren provinssien historia monimuotoisesti kuvaa Ruotsin valtion roolia Itämeren alueella ja synnytti samalla vertailukelpoista tietoa Suomen ja Baltian maiden historiallisista yhtäläisyyksistä ja eroista idän ja lännen välissä.

09 Skoone kansallisen ja alueellisen identiteetin peilinä

KUVA 1 Vaikka Ruotsin valtakunta oli vuonna 1645 levittäytynyt jo laajalle alueelle, kuului Skoone vielä tässä vaiheessa Tanskalle. Blaeu_1645_-

_Suecia_Dania_et_Norvegia_regna_Europæ_septentrionolia.jpg, Public Domain,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=12215346>

07 Ruotsi valloitti 1600-luvulla Tanskalta useita alueita. Gotlanti, Härjedalen ja Jämtlanti liitettiin Ruotsiin vuonna 1645. Skoone, Blekinge ja Hallanti puolestaan vuonna 1658. Skoonea eristettiin Tanskasta kulttuurisesti ja taloudellisesti heti Roskilden rauhan jälkeen, mutta varsinainen yhtenäistämismalli Ruotsiin oli monipolvisempi.³¹ Paikallisella aatelilla oli läänitysvaltaa, joka oli sidottu Tanskan kuninkaalle osoitettuun uskollisuuteen.³² Vasta vuosien 1675–1679 Tanskan sota ja Kaarle XI:n itsevaltainen yhtenäistämiskäsi liittivät eteläiset maakunnat lainsäädännöllisestikin osaksi Ruotsia ja aatelin legaaliset siteet Tanskaan katkaistiin.³³

³⁰ Arvi Korhonen, *Suomen itärajan syntyhistoriaa*. Puolustusministeriön sotahistoriallisen toimiston julkaisuja 3. WSOY 1938; Arvi Korhonen, Viron historian tutkimuksen tehtävistä. *Historiallinen Aikakauskirja* 19 (1921), 62–77; Arvi Korhonen, Viron vapaista talonpojista. *Historiallinen Aikakauskirja* 21 (1923); Vilho Niitemaa, *Die undeutsche Frage in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter*. Suomalainen tiedeakatemia 1949; Vilho Niitemaa, *Baltian historia*. Historiallinen kirjasto 16. WSOY 1959; Kari Tarkiainen & Ülle Tarkiainen, *Provinsen bortom havet. Estlands svenska historia 1561–1710*. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 778. Svenska litteratursällskapet i Finland & Bokförlaget Atlantis 2013; Seppo Zetterberg, *Viron historia*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 1118. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2007.

³¹ Antti Räihä, Övergångsprocess, besittningstagande och lokala sedvänjor. Erövrade provinser under den nya överheten i Ryssland och Sverige under 1600- och 1700-talen. *Scandia* 77 (2011), 137–139.

³² Karl-Erik Frandsen, Da Østdanmark blev til Sydsverige 1645–1720. En oversigt den politiske baggrund og historikernes vurdering af den. Teoksessa Karl-Erik Frandsen & Jens Ch. V. Johansen (toim.) *Da Østdanmark blev til Sydsverige. Otte studier i dansk-svenske relationer i 1600-tallet*. Skånsk Senmedeltid och Renässans Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund nr. 19. Skippershoved 2003, 11–22; Petri Karonen, *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. 4. uud. painos. Kirjokansi 63. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014, 227–230; Kimmo Katajala, *Suurvallan rajalla. Ihmisiä Ruotsin ajan Karjalassa*. Historiallinen Arkisto 118. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005, 224–238; Kujala 2003, 9–14; Pentti Laasonen, *Novgorodin imu. Miksi ortodoksit muuttivat Käkisalmen läänistä Venäjälle 1600-luvulla?* Historiallisia Tutkimuksia 222. Suomalaisen kirjallisuuden seura 2005, 13.

³³ Katajala 2005, 227. Skoonelainen aateli säilytti tosin ruotsalaisiin vertaisiinsa nähden laajemmat taloudelliset privilegiot, jotka perustuivat tanskalaisiin privilegioihin.

08 Skandinaavisten valtioiden läheisten kulttuuristen suhteiden vuoksi ei ole yllättävää, että nykyisen Ruotsin eteläisten maakuntien 1600-luvun historia on ollut jatkuvasti kahden kansakunnan yllirajainen projekti.³⁴ 1900-luvun alussa Knud Fabricius ja Emil Hildebrand vaikuttivat kuvaan suurvalta-ajasta. Heistä tanskalainen Fabricius tutki erityisesti Tanskan ja Skoonen historiaa. Julkaisuhistoriallisesti erityistä oli hänen neliosaisen tutkimuksensa ajoittuminen viidelle vuosikymmenelle. Kaksi ensimmäistä osaa julkaistiin vuonna 1906 ja kaksi viimeistä 1950-luvulla.³⁵

Ruotsalainen Hildebrand oli puolestaan yksi oman sukupolvensa keskeisistä tutkijoista. Hän oli perustamassa *Historisk Tidskriftiä* ja toimi päätoimittajana vuosina 1881–1905.³⁶ Suurvalta-aikaa hän käsitteli erityisesti laajassa monografiassaan Ruotsin hallitusmuodon kehityksestä (1896) ja yleisesitykseen *Sveriges historia intill tjugonde seklet* (1903) kirjoittamissaan artikkeleissa.³⁷ Hänelle Ruotsin eteläiset ja läntiset provinssit olivat Ruotsin ”tanskalaisia ja norjalaisia maakuntia” ja sellaisina osa luonnollista Ruotsin valtiota.³⁸

Hildebrandin valtiollista kehitystä ja hallinnollista historiaa luotaava näkökulma edustaa hyvin ruotsalaisen historian tutkimuksen valtavirtaa 1900-luvun ensimmäisten vuosien aikana. Hänen asiapitoisuuttaan täydensi tuolloin Harald Hjärnen tapa tehdä syntetisoivia universalistisia päätelmiä Ruotsin historiasta.³⁹ Myös Fabricius edusti kansallista tutkimusta, mutta hänen esitystapansa oli Hildebrandiin verrattuna kulttuurihistoriallisempi. Poliittiset tapahtumat alleviivasivat Ruotsin ja Tanskan kansallisvaltioiden kulttuurisia eroja ja antoivat tilaa myös Skoonen omalle alueelliselle kokonaisuudelle.

Jerker Rosén profiloitui 1940-luvulla suurvallan ja Skoonen historian tutkijana, jollaisena hän edusti lundilaista Weibullien veljesten tutkimustraditiota.⁴⁰ Siinä tutkijoiden oli tarkoitus välittää menneisyydestä ankaran lähdekritiikin ja empiirisen tietoteorian avulla

³⁴ Kimmo Katajala, *Origin of the Border*. Teoksessa Gustafsson & Sanders 2006, 86–106; Frandsen 2003, 11–22.

³⁵ Knud Fabricius, *Skaanes overgang fra Danmark till Sverige*. 1–4. København, 1906, 1952 ja 1958.

³⁶ Bengt Hildebrand, H.R.T. Emil Hildebrand. *Svenskt biografiskt lexikon*. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/13583> (9.12.2019).

³⁷ Emil Hildebrand, *Svenska statsförfattningens historiska utveckling från äldsta tid till våra dagar*. 1896; Montelius, Oscar, Montelius et al. *Sveriges historia intill tjugonde seklet*. Norstedt 1903–10.

³⁸ Eng 2001, 30.

³⁹ Ragnar Björk, Harald Hjärne. Teoksessa Ragnar Björk & Alf W. Johansson (toim.) *Svenska historiker. Från medeltid till våra dagar*. Norstedts 2009, 248–260.

⁴⁰ Lars-Arne Norborg, Jerker I. Rosén. *Svenskt biografiskt lexikon*. <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6881> (18.4.2019).

mahdollisimman tarkka ja arvovapaa, spekulatioista ja synteeseistä riisuttu kuva.⁴¹

Kansallinen historia oli kuitenkin ensisijainen tutkimuskohde.⁴² Niin myös Rosénilla, joka tutki Skoonen, Ruotsin ja Skandinavian historiaa keskiajalta suurvalta-ajalle ensisijaisesti aatelin ja kruunun valtasuhteiden näkökulmasta. Hänen *Scandiassa* vuonna 1946 julkaisemansa provinssipolitiikkaa problematisoiva artikkeli vaikutti pitkään ruotsalaiseen suurvalta-ajan tutkimukseen.⁴³

Uuden tutkijapolven myötä näkökulmat muuttuivat 1900-luvun lopulla. Gustafsson kritisoi Rosénin sukupolvea siitä, että he olivat rakentaneet Tanskan ja Ruotsin välille kulttuurisen muurin ja nähneet provinssipolitiikan ”ruotsalaistamisena” pakko- ja painostustoimineen.⁴⁴ Ruotsalaistaminen teki kruunun ja aatelin paikallisista konflikteista kansallisesti merkittäviä. Valloituksen muututtua pysyväksi Ruotsi sai ne eteläiset rajat, jotka sillä on vielä tänäkin päivänä. Eräs Skoonen ylihistoriallinen funktio olikin osoittaa ruotsalaiselle historiatietoisuudelle esivallan pakkokeinojen ja eheästi rajatun kansakunnan välinen ristiriitainen ja eettisesti moniulotteinen suhde.

Kansallinen kehyskertomus kulttuurisesti yhtenäisestä Ruotsista sai säröjä vasta vuosisadan lopulla.⁴⁵ Silloin tutkijoiden tietoinen eronteko ruotsalaistamisretoriikasta vaimensi historian tutkimuksen kansallisia äänenpainoja. Ruotsalaistamisen sijaan provinssipolitiikkaa tutkittiin nyt integraatio-käsitteellä. Integraation avulla voitiin edelleen tarkastella kruunun alamaisiinsa kohdistamaa vallankäyttöä, mutta käsitteenä se oli dynaamisempi. Vallankäytön ad hoc -piirre korostui ja kansallinen perspektiivi muuttui vähemmän ilmeiseksi.

Kansallisten rajojen ja territoriaalisen vallan sijaan tutkijat operoivat identiteettien, sosiaalisten valtasuhteiden ja vuorovaikutuksen käsitteillä. Kyse oli uudesta yhteiskuntahistoriallisesta tiedonintressistä. Viitekehys ei ollut enää poliittinen kansallisvaltio vaan sosioekonominen yhteiskunta. Tutkimusote sai yhteiskunnallisen arvonsa tarpeesta legitimoida hyvinvointivaltio. Historiantutkimuksen lisäksi kulttuuri- ja talousmaantieteet vastasivat tähän tarpeeseen tutkimalla paikallisia ilmiöitä ja rakensivat niihin sidottuja identiteettejä kansallisen yhteenkuuluvuuden rinnalle. Samalla ne rikastivat Ruotsissa ohueksi

⁴¹ Rolf Torstendahl & Birgitta Odén, *Den Weibullska riktningen*. Gunnar Artéus & Klas Åmark (toim.) *Historieskrivningen i Sverige*. Studentlitteratur 2012, 59–106.

⁴² Björk 2007, 42–44.

⁴³ Rosén 1946, 224–270; Eng 2001, 28; Eva Österberg, Jerker Rosén (1909–1976). Teoksessa Björk & Johansson 2009, 549.

⁴⁴ Gustafsson 2008.

⁴⁵ Peter Aronsson, *Enhet och särart. Regionernas roll för kunskapsbildning och identitetsförmering*. Teoksessa Engman & Villstrand 2008, 39–58.

jäänyttä paikallishistoriallista tutkimusperinnettä.⁴⁶ Suomessa sitä vastoin paikallishistoriallinen tutkimusperinne oli ollut voimakas jo 1920-luvulta lähtien.⁴⁷

09 Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa rajavyöhykkeenä

07 Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa liitettiin voittomaina Ruotsiin Stolbovan rauhassa vuonna 1617. Kruunulla oli jatkuvasti haasteita oman hallintonsa järjestämisessä uudelle itärajalle. Uskonto- ja kielikysymykset kärjistikivät ongelmia.⁴⁸ Vuosisadan loppua rytmittivät talonpoikaiskapinat, kun katovuosien katkeroittamat talonpojat vastustivat verovuokraajia ja turhautuivat esivallan kykenemättömyyteen ratkaista ongelmat.⁴⁹

Käkisalmen läänillä on korostunut merkitys suomalaisessa historiakulttuurissa, sillä se kuuluu osittain nykyisten Suomen rajojen sisään. Lisäksi se sijaitsee Suomen itärajalla, joka on merkinnyt historian tutkijoille valtion maantieteellisten rajojen lisäksi myös kulttuurista ja yhteiskunnallista rajavyöhykettä.⁵⁰

08 1800-luvun lopulla Inkerinmaan oloja tutkivat väitöskirjoissaan O. A. Forsström ja Carl Öhlander. Suomalainen Forsström kuvasi seutua alkukantaiseksi periferiaksi, jossa kansalliset ja uskonnolliset erot synnyttivät ongelmia.⁵¹ Maataviljelevät suomalaiset ja epälojaalit venäläiset esiintyivät idealisoituina tyyppinä, mikä korosti kansakuntien välistä rajaseutua. Ruotsalaiset tutkijat saivat puolestaan tietonsa Inkerinmaan oloista pitkään Öhlanderin tutkimuksista, jotka käsittelivät ruotsalaista uskontopolitiikkaa.⁵² Häinkin korosti Inkerinmaata

⁴⁶ Aronsson 2000, 344; Aronsson 2008, 48–58; Panu Pulma, Paikallishistoria, professionalismismi ja pohjoismainen historiakulttuuri. Teoksessa Pekka Ahtiainen, Jukka Tervonen & Kari Teräs (toim.) *Kaikella on paikkansa. Uuden paikallishistorian suuntaviivoja*. Vastapaino 2010, 103–104; Lutz Raphael, *Geshichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*. C.H. Beck 2003, 228–256.

⁴⁷ Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen, Paikallishistorian kaavan pitkä kaari. Ja tulevan akateemikon kriittinen katse. Teoksessa Ahtiainen, Tervonen & Teräs 2010, 27–90.

⁴⁸ Kimmo Katajala, *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*. Historiallisia Tutkimuksia 185. Suomen Historiallinen Seura 1994; Kasper Kepsu, The Unruly Buffer Zone. *Scandinavian Journal of History* 42 (2017), 414–438.

⁴⁹ Kimmo Katajala, Differentiering och unifisering. Provinspolitiken vid det svenska rikets östgräns ca 1617–1809. Teoksessa Engman & Villstrand 2008, 145, 157–158; Katajala 1994, 395–409.

⁵⁰ Osa Käkisalmen läänin pohjoisista alueista (esim. nyk. Lieksa, Kitee, Tohmajärvi, Liperi, Ilomantsi, Joensuu) kuuluu nykyään Suomen Pohjois-Karjalaan ja osa (Parikkala) Etelä-Karjalaan. Toiseen maailmansotaan asti suurempi osa historiallista Käkisalmen lääninä oli osa silloista Suomea. Ahtiainen & Tervonen 1996, 80; Ilkka Liikanen, The Origins of the Eastern Border as the Grand Controversy of Finnish National History Writing. Teoksessa Frank & Hadler 2011, 177–199.

⁵¹ O.A. Forsström, *Kuvaus Inkerinmaan Oloista Ruotsinvallan Aikana* 1. Tekijä 1890, 22–29, 54–56.

⁵² Torbjörn Eng, Swedish research concerning the Swedish Baltic Provinces. Teoksessa Küng Enn et al. (toim.) *Die baltischen Länder und der Norden. Festschrift für Helmut Piirimäe zum 75. Gebrutstag*. Akadeemiline Ajalooselts 2005, 99–101.

rajaseutuna ja asetti alueen uskonnollisen, kielellisen ja kulttuurisen kirjavuuden vastakkain Ruotsin hallinnollisen ja kulttuurisen yhtenäisyyden kanssa.⁵³

K. R. Melanderin luettelomainen tutkimus Käkisalmen ja Inkerin alueiden veroista vuodelta 1896 vertautuu Hildebrandin tutkimukseen Ruotsin valtiomuodosta.⁵⁴ Siinä Melander teki eron varsinaisten suomalaisten alueiden ja voittomaiden välille. Erottelusta huolimatta Melander käsitteli Käkisalmen lääniä ja Inkerinmaata osana suomalaisen kansakunnan historiaa. Suomi oli yhtenäinen poliittinen yksikkö, jonka kuulumisesta Ruotsiin muistuttivat vain maininnat hallitsijoista ja lainsäädännöstä.⁵⁵

Sotien jälkeen näkökulmat muuttuivat analyyttisemmiksi, ja alusmaat asetettiin osaksi valtakunnallista kokonaisuutta. Erkki Lehtinen käsitteli väitöskirjassaan vuonna 1961 vertailevasti yhtenäistämispolitiikkaa.⁵⁶ Vaikka viitekehys oli ulotettu valtakunnan tasolle ja rakennettu kansainvälisestä tutkimuskirjallisuudesta, retoriikka oli kansallista. Lehtinen totesi Forsströmiä ja Melanderia mukaillen, että yhtenäistämispolitiikka ilmensi suomalaisen luterilaisuuden ja ortodoksisen väestön vastakohtaisuudella. *Suomalaisuus* edusti paikallisesti ruotsalaista *valtioaatetta*.⁵⁷

Uskonto oli tärkeä teema myös vironruotsalaiselle Alvin Isbergille.⁵⁸ Hänen teoksensa Baltian ja Inkerin uskontopolitiikasta erottuivat ruotsalaisesta tutkimustraditiosta kohdealueidensa myötä. Inkerin asema rajaseutuna konkretisoitui uskonnollisissa kysymyksissä, jotka kytkeytyivät erottamattomasti Ruotsin ja vahvistuvan Venäjän väliseen valtakamppailuun. Inkerinmaan-tutkimukseensa hän sai apua Kari Tarkiaiselta, joka käänsi hänelle suomenkielisiä materiaaleja.⁵⁹

⁵³ Carl Öhlander, *Bidrag till kännedom om Ingermanlands historia och förvaltning 1. 1617–1645*. Tekijä 1898; Carl Öhlander, *Om den svenska kyrkoreformationen uti Ingermanland. Ett bidrag till svenska kyrkans historia åren 1617–1704*. Almqvist & Wicksells Boktryckeri 1900, 1–2.

⁵⁴ K.R. Melander, *Suomen ynnä Käkisalmen läänin ja Inkerin veroista vuosilta 1617–1634*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino oy 1896. Yleistä hallinnollista kehitystä Melander oli käsitellyt aikaisemmin väitöskirjassaan. K.R. Melander, *Kuvaus Suomen oloista vuosina 1617–1634 I*, Akatemiallinen väitöskirja. Tekijä 1887.

⁵⁵ Melander 1896.

⁵⁶ Erkki Lehtinen, *Hallituksen yhtenäistämispolitiikka Suomessa 1600-luvulla*. Historiallisia tutkimuksia LX. Suomen historiallinen seura 1961, 19–33.

⁵⁷ Lehtinen 1961, 325.

⁵⁸ Alvin Isberg, *Livlands kyrkostyrelse 1622–1695. Reformsträvanden, åsiktsbrytningar och kompetensvister i teori och praxis*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica-Ecclesiastica Upsaliensia 12. Uppsala universitet 1968; Alvin Isberg, *Kyrkoförvaltningsproblem i Estland 1561–1700*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica-Ecclesiastica Upsaliensia 16. Uppsala universitet 1970; Alvin Isberg, *Svensk segregations- och konversionspolitik i Ingermanland 1617–1704*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Historica-Ecclesiastica Upsaliensia 23. Uppsala Universitet 1973.

⁵⁹ Isberg 1973, 7.

Kaarle X Kustaan hallituskautta rytmittivät Ruotsin sodat naapurivaltioita vastaan. Sotahistoriallinen ”Kaarle X Kustaa -projekti” kartoitti Ruotsissa ajanjakson historiaa 300 vuotta myöhemmin.⁶⁰ Suomalaisista Jussi T. Lappalainen ja Rainer Fagerlund osallistuivat projektiin väitöskirjoillaan.⁶¹ Suomen itärajan korostunut historiakulttuurinen merkitys näkyy siinä, että Kaarle X Kustaan hallituskauden muut sodat Puolaa ja Tanskaa vastaan jäivät suomalaisessa tutkimuksessa vähäisemmälle huomiolle. Ilmiö näkyy vastaavasti myös ruotsalaisessa tutkimuksessa, jossa Kaarle X Kustaan sodat Tanskaa vastaan ovat olleet historiakulttuurisesti merkittäviä.

KUVA 2 Käkisalmen kaupungista kasvoi 1600-luvun aikana läänin eteläisen voutikunnan eteläisen osan sotilaallinen ja taloudellinen keskus. Kartta vuodelta 1651 näyttää kaupungin otollisen sijainnin. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-201007232360>

Ruotsalaisista Käkisalmea ja Inkeriä käsittelevistä tutkimuksista puuttuu paikallista kulttuuriperintöä ilmaiseva ylihistoriallinen sävy, jollaisen voi havaita esimerkiksi Erkki Kuujon tutkimuksessa Raja-Karjalasta vuodelta 1963. Käkisalmen läänin historia oli siinä peili 1900-luvun Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin. Teema konkretisoitui Raja-Karjalan käsitteeseen, jonka avulla Kuujo tarkasteli Ruotsin valtion toimia ”kolkassa”, jossa kulttuuriset erot loivat ratkaisemattomia jännitteitä. Silloisten kulttuuristen erojen ylihistoriallisuutta kuvasi hänen tapansa kirjoittaa ”idästä”. Itää vastassa olivat Ruotsin valtakunta, ”Ruotsi-Suomi” poliittisena yksikkönä ja Suomi kulttuuris-poliittisena kokonaisuutena.⁶²

1960- ja 1970-luvuilla Käkisalmen historia nivoutui osaksi Karjalan historiaa, jota tuolloin tutkittiin ahkerasti.⁶³ Pentti Laasonen tutki luterilaisuuden vakiintumista alueelle ja rajankäyntiä uskontojen välillä. Kruunu koki ortodoksit poliittisesti epäluotettavina.⁶⁴ Kehyskertomus pohjoismaisesta luterilaisesta ihannekansalaisesta vahvistui. Myös Heikki

⁶⁰ Julkaisusarjaa *Carl X Gustaf -studier* alettiin julkaista 1965. Arne Ståde, *Carl X Gustaf och Danmark. Källkritik och krigshistoria*. Carl X Gustaf -studier 1. 1965.

⁶¹ Lappalainen 1972; Rainer Fagerlund, *Kriget i östersjöprovinserna 1655–1661. Operationer och krigsansträngningar på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig*. Carl X Gustaf -studier 7. Militärhistoriska förlaget 1979.

⁶² Erkki Kuujo, *Raja-Karjala Ruotsin vallan aikana*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö 1963, 7, 79, 214–215.

⁶³ Kimmo Katajala, *Konstruoitu Karjala*. Suomalaisen historian tutkimuksen Karjala-paradigmat 1900-luvulla. Teoksessa Pekka Suutari (toim.), *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2013, 48–53.

⁶⁴ Pentti Laasonen, *Pohjois-Karjalan luterilainen kirkollinen kansankulttuuri Ruotsin vallan aikana*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 72. Suomen kirkkohistoriallinen seura 1967, 11–13, 86–91; Pentti Laasonen, *Novgorodin imu. Miksi ortodoksit muuttivat Käkisalmen läänistä Venäjälle 1600-luvulla?* Historiallisia Tutkimuksia 222. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005, 103.

Kirkisen tutkimukset huomioivat uskonnon, mutta konflikti idän ja lännen välillä määritteli hänen näkökulmaansa. Karjalan oma kulttuuriperintö ja vieras valtiollinen kulttuuri asettuivat Kirkisen esityksessä jännitteiseen tilaan.⁶⁵ Veijo Saloheimolle Käkisalmen läänin asema alusmaana näkyi talonpoikien heikossa asemassa. ”Iso reduktio ei vielä pelastanut pohjoiskarjalaista talonpoikaa maaorjan asemaa lähenevästä tilasta,” hän kiteytti teoksensa sanoman loppukappaleessa.⁶⁶ Huomio kiinnittyy sananvalintaan, joka avasi tulevaisuuden, ylevöitti seudun talonpoikien kärsimykset ja vakuutteli lukijoita nykyhetken suotuisemmista oloista.

Alueen menneisyys Karjalan historiana on näkynyt erityisesti suomalaiselle yleisölle suunnatussa tutkimuksessa. Parin viimeisen vuosikymmenen suurvalta-aikaa koskevalle tiedonintressille alueiden merkitys on ollut erilainen. Kimmo Katajala, Antti Kujala, Kasper Kepsu ja Mika Sivonen ovat tutkimuksillaan muuttaneet yleistä aikakauden historiakuva monipuolisemmaksi.⁶⁷ Ruotsalaisen ja suomalaisen historiakulttuurin metodologinen nationalismi on vähentynyt ja sisäruotsalainen näkökulma avautunut maantieteellisesti.⁶⁸

09 Baltian voittomaat ja talonpoikainen vapaus

07 Viron pohjoisosa liitettiin sopimusteitse Ruotsiin jo vuonna 1561 ja Liivinmaan kenraalikuvernöörikunta Olivan rauhassa vuonna 1660.⁶⁹ Saksalaisperäinen aateli oli paikallinen mahtitekiä ja talonpoikien sosioekonominen status heikko.⁷⁰

⁶⁵ Heikki Kirkinen, *Karjala taistelulentä. Karjala idän ja lännen välissä II*. Historiallisia Tutkimuksia 99. Suomen Historiallinen Seura 1976, 294. Vertaa Heikki Kirkinen, Pekka Nevalainen, Hannes Sihvo, *Karjalan kansan historia*. WSOY 1994, 131–145; Heikki Kirkinen, Mikko Vento (toim.) *Maan piiri ja elonkehä. Professori Heikki Kirkisen juhla-kirja*. Joensuun yliopiston humanistinen tiedekunta 1997, 8. Vrt. Katajala 2013, 50.

⁶⁶ Veijo Saloheimo, *Pohjois-Karjalan historia II 1617–1721*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö 1976, 9, 366–367.

⁶⁷ Katajala 1994; Katajala 2005; Katajala 2008; Kasper Kepsu, *Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet*. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 193. Societas Scientiarum Fennica 2014; Antti Kujala, *Förrädiska ryssar och förrymda finnar. Flyttningsrörelserna från Ingermanland och Kexholms län under ryska kriget 1656–1658 och provinsens kolonisation efter kriget*. *Historisk Tidskrift för Finland* 97 (2012), 469–498; Antti Kujala, *Sweden's Russian Lands, Ingria and Kexholm Province, 1617 - ca. 1670. The Interaction of the Crown with Its New Subjects*. *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas* 64 (2016), 545–574; Mika Sivonen, *Me inkerikot, vatjalaiset, ja karjalaiset. Uskonnollinen integrointi ja ortodoksisen vähemmistön identiteetin rakentuminen Ruotsin Inkerissä 1680–1702*. Bibliotheca Historica 111. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2007.

⁶⁸ Eng 2001, 32–34; Antti Räihä, *Jatkuvuus ja muutosten hallinta. Hamina ja Lappeenranta Ruotsin ja Venäjän alaisuudessa 1720–1760-luvuilla*. Jyväskylä Studies in Humanities 183. Jyväskylän yliopisto 2012, 29.

⁶⁹ Karonen 2008, 131, 218; Nils Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*. Norstedts 2011, 132, 306–309.

⁷⁰ Aleksander Loit, *Die Baltischen Länder im schwedischen Ostseereich*. Teoksessa Aleksander Loit & Helmut Piirimäe (toim.) *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*. Studia Baltica Stockholmiensia 11. Stockholm University 1993, 68–72; Katajala 2005, 229.

Perintöalustalaisuuteen alistetut ja päivätöihin sidotut talonpojat muodostivat väestöstä noin kolme neljännestä.⁷¹

KUVA 3 Venäjän armeija piiritti tuloksetta Riikan kaupunkia alkusyksystä vuonna 1656. <http://history-maps.ru/>, Public Domain, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=11467960>

08 Baltian voittomaat eivät sijaitse modernin Ruotsin tai Suomen alueella ja siksi niiden historiakulttuurinen merkitys on erilainen Käkisalmeen ja Skooneen verrattuna. Silti suomalaisen ja ruotsalaisen historiakulttuurin kansalliset teemat ovat muovanneet tutkimuskohdetta koko ajan. Kruunun provinssipolitiikan ja talonpoikaisen vapauden merkitys on korostunut, kun tutkijat ovat käsitelleet kansallisen historiansa jännitteitä tutkimalla kartanolaitosta ja kruunun ja aatelin suhteita. Paikallinen ei-pohjoismainen aateli on noussut esiin tutkimuskohdetta määrittävänä toimijana.

Ruotsalaisten ja suomalaisten lisäksi saksalaiset ja virolaiset ovat vaikuttaneet vallitseviin käsityksiin aiheesta jo pitkään. Virosta Ruotsiin pakolaisina lähteneet tutkijat perustivat Ruotsin virolaisen tiedeseuran vuonna 1945 ja jatkoivat *Svio-Estonica* -aikakauskirjan toimintaa. Siitä kehkeytyi merkittävä julkaisuareena, jossa käsiteltiin myös Itämeren provinssien historiaa.⁷² Viron historian tutkiminen oli tapa ilmaista ja ylläpitää omaa kansallista kulttuuria.⁷³ Samalla Arnold Soomin, Evald Blumfeldtin, Jakob Koitin, Aleksander Loitin ja Jaak Naberin tutkimukset tarkensivat kuvaa Itämeren provinssien historiasta.⁷⁴

Soom muutti käsityksiä 1600-luvusta virolaisille hyvänä aikakautena. Talonpoikien asema näytti hänen mukaansa heikentyneen vuosisadan aikana.⁷⁵ Aleksander Loit nosti 1970-luvulla provinssipolitiikan sosioekonomiset ulottuvuudet esiin. Kruunun ja aatelin valtakamppailu näyttäytyi feodaalisena yliomistamisena ja kilpailuna talonpoikien työpanoksesta.⁷⁶ Ruotsin harmonista historiakulttuuria Loit ravisteli vuonna 1984, sillä provinssipolitiikka täytti hänen

⁷¹ Niitemaa 1991, 121–135; Zetterberg 2007, 202.

⁷² Olavi Arens, *Estonian Historians in Exile. Organization and Publication*. Teoksessa Andreas Lawaty, Andrejs Plakans, Maria Zadencka (toim.) *East and Central European History Writing in Exile 1939–1989*. Brill 2015, 19–24.

⁷³ Arens 2015, 19.

⁷⁴ Eng 2005, 103–105; Anu Mai Köll (toim.) *Stat–kyrka–samhälle. Den stormaktstida samhällsordningen i Sverige och Östersjöprovinserna*. Studia Baltica Stockholmensia 21. Stockholm University 2000; Aleksander Loit, *Kampen Om Feodalrättan: Reduktionen Och Domänpolitiken i Estland 1655–1710. 1*. Stockholm universitet 1975; Loit 1993; Jaak Naber, *Motsättningarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle 1581–1704*. Opuscula Historica Upsaliensa 15. University of Uppsala 1995; Arnold Soom, *Der Herrenhof in Estland im 17. Jahrhundert*. Lund universitet 1954; Arnold Soom, *Fogden och herrgårdsmiljön i Baltikum under 1600-talet*. *Svio-Estonica* 14 (1958), 86–108.

⁷⁵ Eino Jutikkala, ”Hyvä Ruotsin aika” Viron maaseudulla. *Historiallinen Aikakauskirja* 52 (1954), 190–196.

⁷⁶ Loit 1975.

mukaansa kolonialismin ehdot. Asia hautautui kuitenkin käsitteen epäselvyyteen ja ilmiön vähäiseen ja vaiettuun merkitykseen ruotsalaisessa historiakulttuurissa.⁷⁷

Loitin sosioekonomisen otteen vaikutus näkyi 1900-luvun lopulla julkaistuissa tutkimuksissa. Stellan Dahlgren tarkasteli Kaarle XI:n integraatiopolitiikkaa kameralistisena talouspolitiikkana.⁷⁸ Kruunun ja aatelin kilvoittelu kytkeytyi absolutismiin ja Euroopan uuden ajan alun historiaan. Vielä 1960-luvulla julkaistussa vaikutusvaltaisessa yleisesityksessä *Den svenska historia* suurvalta-aikaa oli käsitelty kansallisten ilmiöiden – hallinnon, politiikan ja uskonnon välityksellä.⁷⁹

1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa suomalaisen ja ruotsalaisen tutkimuksen tiedonintressi oli erilainen. Vanhemman ruotsalaisen historiantutkimuksen valtiollinen ja aristokraattinen sävy näkyi kiinnostuksena balttilaisten mahtimiesten kapinoihin ja J.R. Patkulin majesteettirikos kruunua vastaan keräsi huomiota osakseen *Historisk Tidskrift*issä.⁸⁰ Suomessa Arvi Korhonen tarkasteli 1900-luvun alkupuolella virolaisten talonpoikien statusta yhteiskuntahistoriallisen tutkimusperinteen mukaisesti.⁸¹ Hänen mukaansa paikallisväestö ei luottanut ruotsalaiseen esivaltaan, mikä vaikeutti talonpoikien asemaa.⁸² Kun epälojaalisuuteen lisätään erilaiset maanomistusolot, päästään kiinni Baltian provinssien merkitykseen suomalaiselle ja ruotsalaiselle historiakulttuurille. Baltian provinssien historia vahvisti poikkeustapauksena maanomistukseen ja valtiopäiväedustukseen perustuvaa pohjoismaista ihannekansalaisuutta. Tämän teeman välityksellä 1600-luvun historia kytkeytyi 1900-luvun yhteiskunnalliseen keskusteluun sopivasta yhteiskuntajärjestelmästä ja parlamentaarisen demokratian ja sosialismin välisistä eroista.⁸³

⁷⁷ Aleksander Loit, Sveriges kolonilöster. Teoksessa Ronny Ambjörnsson & David Gaunt (toim.) *Den dolda historien. 27 uppsatser om vårt okända förflutna*. Människan i historien 5. Författarlaget 1984, 393–395; Gunlög Fur, Colonialism and Swedish History. Unthinkable Connections? Teoksessa Magdalena Naum & Jonas M. Nordin (toim.) *Scandinavian Colonialism and The Rise Of Modernity*. Springer 2013, 17–36.

⁷⁸ Stellan Dahlgren, Der schwedische Absolutismus am Ende des 17. Jahrhunderts und die Integration des Reichs. Teoksessa Loit & Piirimäe 1993, 26–27. Vrt. Eng 2001, 29.

⁷⁹ Jerker Rosén, Baltiska provinserna. Teoksessa Jan Eriksson (toim.) *Den svenska historien 4. Gustav Adolfs och Kristinas tid 1611–1654*. Albert Bonniers 1967a, 302–310, 337.

⁸⁰ *Historisk Tidskrift* (1883) kirja-arvio K.v. Jarochoowskyn teoksesta *Patkuls Ausgang*. Vrt. Jerker Rosén, Enväldet och provinserna. Teoksessa Tage Nilsson (toim.) *Den svenska historien 5. Karolinska tiden 1654–1718*. Albert Bonniers 1967b, 206.

⁸¹ Erkki Kuujo, Nuori Arvi Korhonen balttilaisen yhteiskuntahistorian tutkijana. *Historiallinen Aikakauskirja* 88 (1990), 5–8; Arvi Korhonen, *Vakkalaitos. Yhteiskuntahistoriallinen tutkimus*. Tekijä 1923; Arvi Korhonen, Balttilaista agraarihistoriaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 25 (1927), 28–36.

⁸² Korhonen 1927, 36.

⁸³ Allardt 2000, 137; Peter Aronsson et al., Nordic National Histories. Teoksessa Stefan Berger, Chris Lorenz (toim.) *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Writing The Nation III. Palgrave MacMillan 2008, 263–272; Stråth & Sørensen 1997, 8.

Baltian historia vahvasti poikkeuksena myös pohjoismaista talonpoikaista historiakulttuuria. Perintöalustalaisuuteen sidotut talonpojat olivat vastakohta ruotsalaisille ja suomalaisille perintö- ja kruununtalonpojille. Tosin 1600-luku oli kiistojen kausi myös Ruotsin varsinaisissa osissa. Aatelin asema vahvistui, kun kruunu kohensi talouttaan vuokraamalla ja lahjoittamalla aatelille maata. Saksalaisperäinen balttiaateli sai maata myös valtakunnan varsinaisilta alueilta ja sovelsi kartanovaltaa alustalaisiinsa. Riidat talonpoikien ja aatelin välillä yleistyivät. Kartanoherruus ei kuitenkaan rajoittunut vain balttiaatelin maille. Kun kotimainen aateli sai läänityksiä Baltiasta, sopeutuminen paikalliseen vallankäyttöön ei tuottanut vaikeuksia.⁸⁴ Korhosen oppilaalle Vilho Niitemaalle Ruotsin vallan aika näkyi poliittisten olojen vakiinnuttamisena ja yhteiskunnallisten olojen kehittämisenä. Maanomistus keskittyi ja kartanot olivat yhteiskunnallisen elämän keskuksia.⁸⁵

Kysymys Ruotsin vallan ajasta on kiinnostanut suomalaisia tutkijoita myös 2000-luvulla. Tarkiaisten tutkimus Viron ruotsalaisesta historiasta alkaa ja päättyy pohdintoihin Ruotsin ajan suopeudesta eri yhteiskuntaluokille.⁸⁶ Myös Zetterberg käsitteli *Viron historiassaan* (2007) ison reduktion vaikutuksia talonpoikiin. Hän ei kuitenkaan ottanut kantaa sanontaan ”hyvästä Ruotsin-ajasta”, koska hänen mukaansa tutkijan ei pidä arvottaa menneisyyttä. Silti hän huomautti, että reduktioon asti talonpoikien asema heikkeni. Syy oli kartanotaloudessa, ei niinkään kruunussa.⁸⁷ Talonpojan ahtaat elinolot olivat maanomistusolojen, eivät kruunun politiikan seurausta. Asetelma puhdisti Ruotsin ja Suomen historiankulttuuria talonpoikiin kohdistetusta kielteiseksi mielletystä vallankäytöstä.

Pohdinnat Ruotsin ajan sävystä liittyivät virolaiskansalliseen aikakausijakoon. Myönteinen käsitys oli syntynyt virolaisten keskuudessa 1700-luvulla, ja saanut hohtonsa Ruotsin aikaa seuranneesta ankeasta venäläisajasta. Kielteistä käsitystä Ruotsin ajasta olivat vaalineet Baltian saksalaiset, joiden asema oli heikentynyt Ruotsin vallan aikana. 1900-luvulla myönteistä kuvaa pitivät yllä virolaiskansalliset käsitykset, mutta neuvostososialistinen traditio kohteli aikakautta imperialistisena ja militaristisena sortona.⁸⁸ Suomalaisten

⁸⁴ Katajala 2005, 229–230.

⁸⁵ Vilho Niitemaa, *Baltian historia*. 2. täyd. painos. Gummerus 1991, 230–250.

⁸⁶ Tarkiainen & Tarkiainen 2013.

⁸⁷ Seppo Zetterberg 2007, 205–213.

⁸⁸ Eng 2005, 105–107; Loit 1993, 63–65.

tutkijoiden tietoisuuteen käsitys hyvästä Ruotsin ajasta levisi vuonna 1944 julkaistusta Viron historiasta, jonka käännös oli Suomen heimotyöseuran ensimmäinen toimitustyö.⁸⁹

Itämeren provinssien historia palvelee nykyään suomalaisen ja ruotsalaisen historiakulttuurin yhteisiä piirteitä. Kun Nils Erik Villstrand Åbo Akademista valittiin kirjoittamaan Norstedtin Ruotsin historia suurvalta-ajasta, toimituskunta halusi suomalaiseen kirjoittajaan kohdistuneella valinnallaan muovata historiankäsitystä vähentämällä puhetta modernin kansallisvaltio-Ruotsin entisestä mahtavuuden ajasta ja nostamalla sitä vastoin kirkkaammin esiin 1600-luvun konglomeraattivaltio-Ruotsin nimenomaisesti Itämeren piirin valtakuntana.⁹⁰ Villstrandin tutkimusote edustaakin 1900-luvun lopun ja 2000-luvun alun historiakäsitystä ilman kansallista normatiivisuutta.

09 Valloitetujen alueiden asema muuttuvassa historian tutkimuksessa

07 Pohjoismaat miellettiin 1900-luvulla yhtenäisiksi kansallisvaltioiksi, joissa keskitetyn valtion rajat asettuivat yksiin kansakunnan kulttuuristen rajojen kanssa.⁹¹ Pohjoismainen identiteetti on siksi ollut useimmiten toissijainen kansallisen identiteetin rinnalla. Silti Pohjoismaat ei-eurooppalaisena, sosiaalidemokraattisena, anti-imperialistisena ja luterilaisena konstruktiona kehystää tekemiäni huomioita valloitetujen alueiden tutkimuksesta ja niiden kytkeytymisestä 1900-luvun yhteiskuntaan.⁹²

08 Ruotsin suurvalta-ajan provinssit ovat olleet Itämeren piirissä ylijärjestyksen tutkimuskohde. Suomessa ja Ruotsissa niitä on käsitelty ”pitkän” 1900-luvun aikana eri tavoin riippuen siitä, mikä on kunkin alueen suhde moderniin Ruotsiin tai Suomeen. Lisäksi alueiden rajaseutumaisuus on korostanut niiden merkitystä historiakulttuurissa. Tibor Frankin ja Frank Hadlerin käsitteitä soveltaen ruotsalaiset Skoone-tutkijat osallistuivat 1900-luvun viimeisiin vuosikymmeniin asti alueen kansallistamiseen (*nationalization of territories*). Skoonesta tuli olennainen osa varsinaista Ruotsia (*det egentliga Sverige*) ja seutu asettui mielikuvissa osaksi laiveampaa skandinaavista identiteettiä. Inkerinmaan ja Baltian tapauksessa kyse oli nykyisen

⁸⁹ Jutikkala 1954, 191–192; M. Ojamaa et al., *Viron historia*. Suomen heimotyöseuran toimituksia 1. WSOY 1944.

⁹⁰ Villstrand 2011, 9; Dick Harrison, Huvudredaktörens förord. Teoksessa Villstrand 2011, 8. Vrt. Rosén 1967a, 1967b; Björk 2007, 35–62.

⁹¹ Allardt 2000, 137.

⁹² Uffe Østergård, *The Geopolitics of Nordic Identity. From Composite States to Nation States*. Teoksessa Stråth & Sørensen 1997, 25.

kansakunnan territoriaalisten rajojen vahvistamisesta (*territorialization of nations*) painottamalla provinssien kulttuurisia ominaispiirteitä ja niiden ylihistoriallista eroa Suomeen tai Ruotsiin.⁹³ Toisin kuin Skoone, Itämeren provinssit ja Raja-Karjalan seutu olivat koko 1900-luvun erityisen herkkä ja politisoitunut historiakulttuurin ilmiö, mikä näkyi näiden rajaseutujen korostuneena ajankohtaisuutena myös tutkimuksessa.

Artikkelini kuvaa 1900-luvun historiakulttuurista muutosta, joka koski tutkijoiden ymmärrystä oman yhteisönsä rakenneperiaatteista. Samaan aikaan tutkimuksen tietoteoreettiset ja esikriittiset kehykset muuttuivat. Yhteiskunta (pohjoismainen hyvinvointivaltio) nousi poliittisen yksikön (Suomi ja Ruotsi) rinnalle legitimoimaan historiallista tietoa. Normatiivinen kansallisen suvereniteetin idea hallitsijoihin ja maantieteellisine rajoineen menetti merkitystään. Silti suvereniteetin ideaaliin liittyvä ihannekansalaisuuden teema jäi vaikuttamaan taustalle. Kulttuurinen käänne, uudenlainen sosiaalihistoria ja vaatimus pohjoismaisesta ylirajaisuudesta nostivat mikrotason toimijat ja alueellisen monimuotoisuuden esiin. Siksi talonpoikaiset maanomistusolot, luterilainen kirkko ja myönteinen käsitys esivallan ja rahvaan suhteesta pysyivät relevantteina.

Näistä kolmesta teemasta valloitetut alueet saavat merkityksensä kansallisessa historiatietoisuudessa myös nykyään. Vaikka valloitetujen alueiden historiat eivät olleet suoraan yhteydessä pohjoismaisen hyvinvointivaltion rakentamiseen, ne ovat tarjonneet suomalaiselle ja ruotsalaiselle historiakulttuurille kamppailun areenan, jossa teemojen historiallista oikeutusta ja jatkuvuutta on koeteltu. Koettelemus uhkaa rajaseutujen kontekstissa kansallista ideaalia juuri sopivalta etäisyydeltä. Yhteisön sisällä se uhkasi kansallista kulttuuria liian läheltä ja kaukomailla se muuttuisi merkityksettömäksi.

Historiaa jäsentävät järkiperäiset merkitykset auttavat ihmisiä erontekoihin ja rajanvetoihin, koska tapahtumakulkuihin kiinnitettävän merkityksen avulla osa menneisyydestä voidaan kuvata identiteettimme kannalta järjettömänä ja kaoottisena. Jörn Rüsen on todennut, että historian tutkimus luo yhteisön ja sen jäsenten elämänhistorialle merkityksellisen ja järjellisen aikaperspektiivin.⁹⁴ Huomio saa vahvistusta tarkastelemistani ilmiöistä. Kansallisen ja pohjoismaisen historiakulttuurin keskeiset teemat on sidottu nykyisyyttä rakentavaksi perinteeksi. Samaan aikaan perinne on nähty nykyhetken yhteiskunnallisen järjestyksen kannalta ratkaisevana tekijänä.

⁹³ Frank & Hadler 2011, 2.

⁹⁴ Rüsen 1996, 9–10; Rüsen 2012, 57.